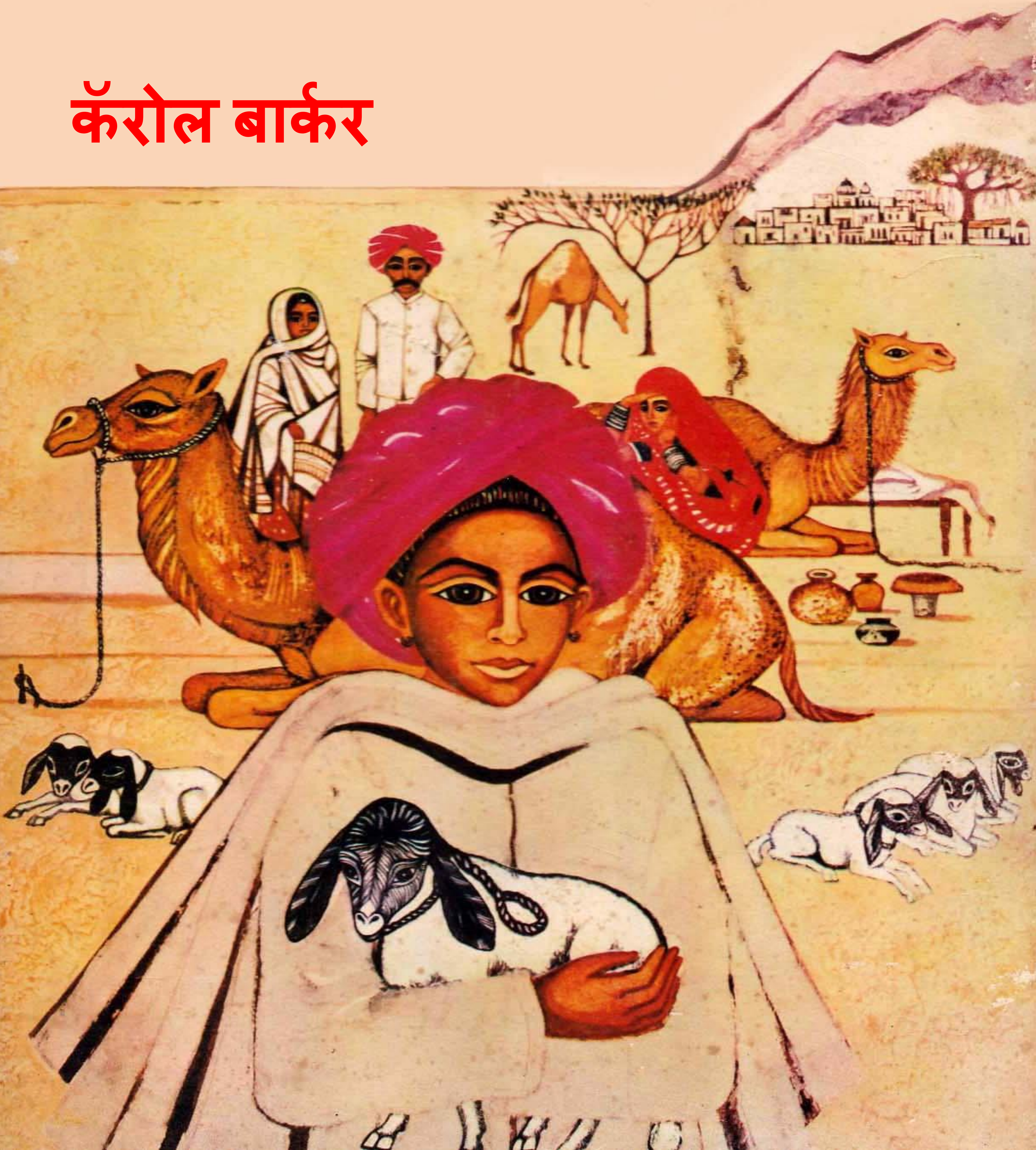


अर्जुन आणि त्यांचे गाव

कॅरोल बार्कर





अर्जुन आणि त्याचं गाव



लेखन आणि रेखाटनं

कॅरोल बार्कर

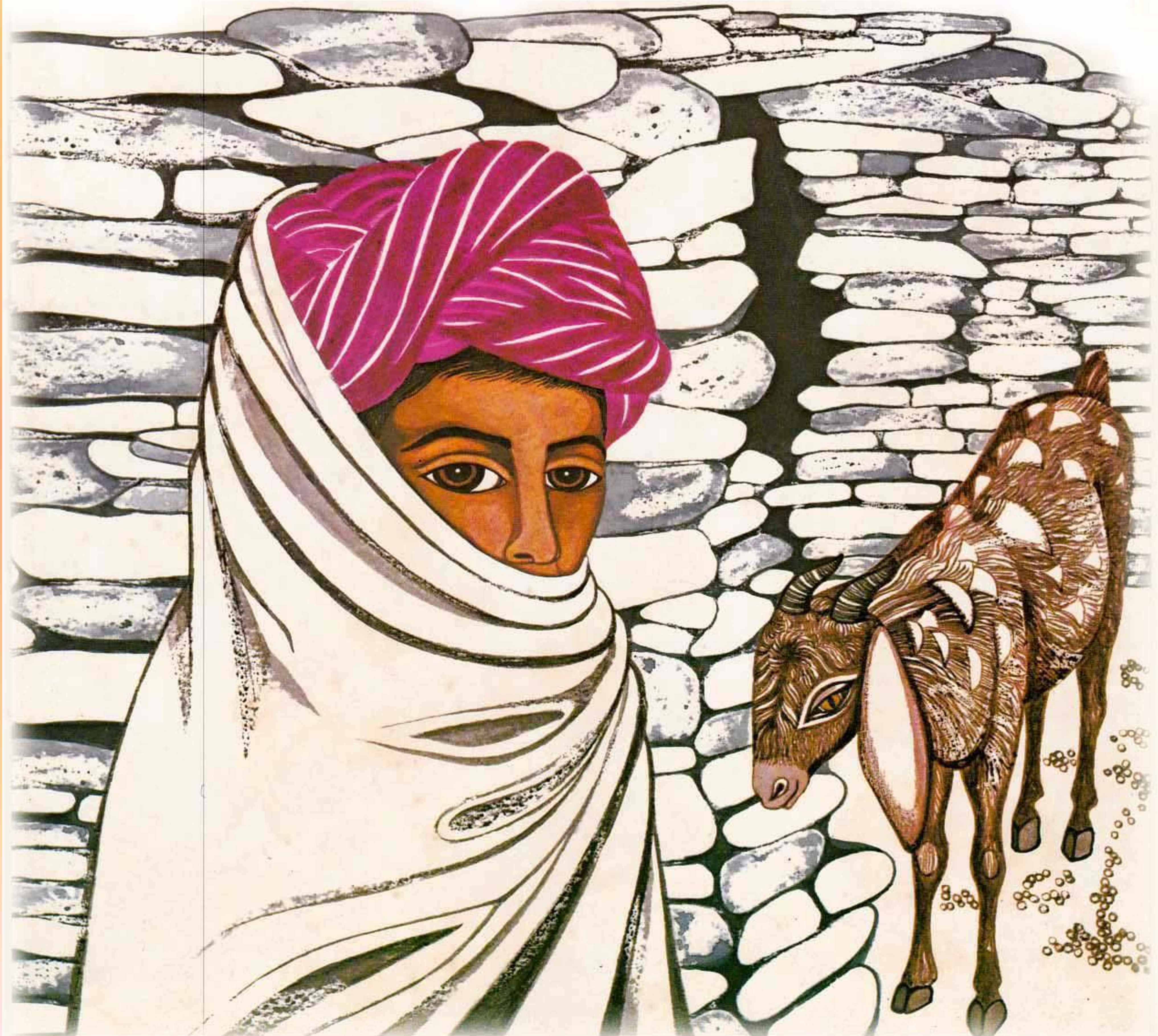
मराठी अनुवाद

नीलांबरी जोशी

अर्जुन तिलोनिया नावाच्या राजस्थानमधल्या एका खेड्यात रहातो. ते भारताच्या वायव्येला आहे. पावसाचा अभाव असल्यामुळे इथली जमीन खडकाळ आणि नापिक आहे. तिलोनियाच्या एका बाजूला खडकाळ पर्वत आहेत. तिथे गिधाडांचं राज्य आहे. त्याच्या जरा बाजूला मैलोगणती रखरखीत जमीन आहे.

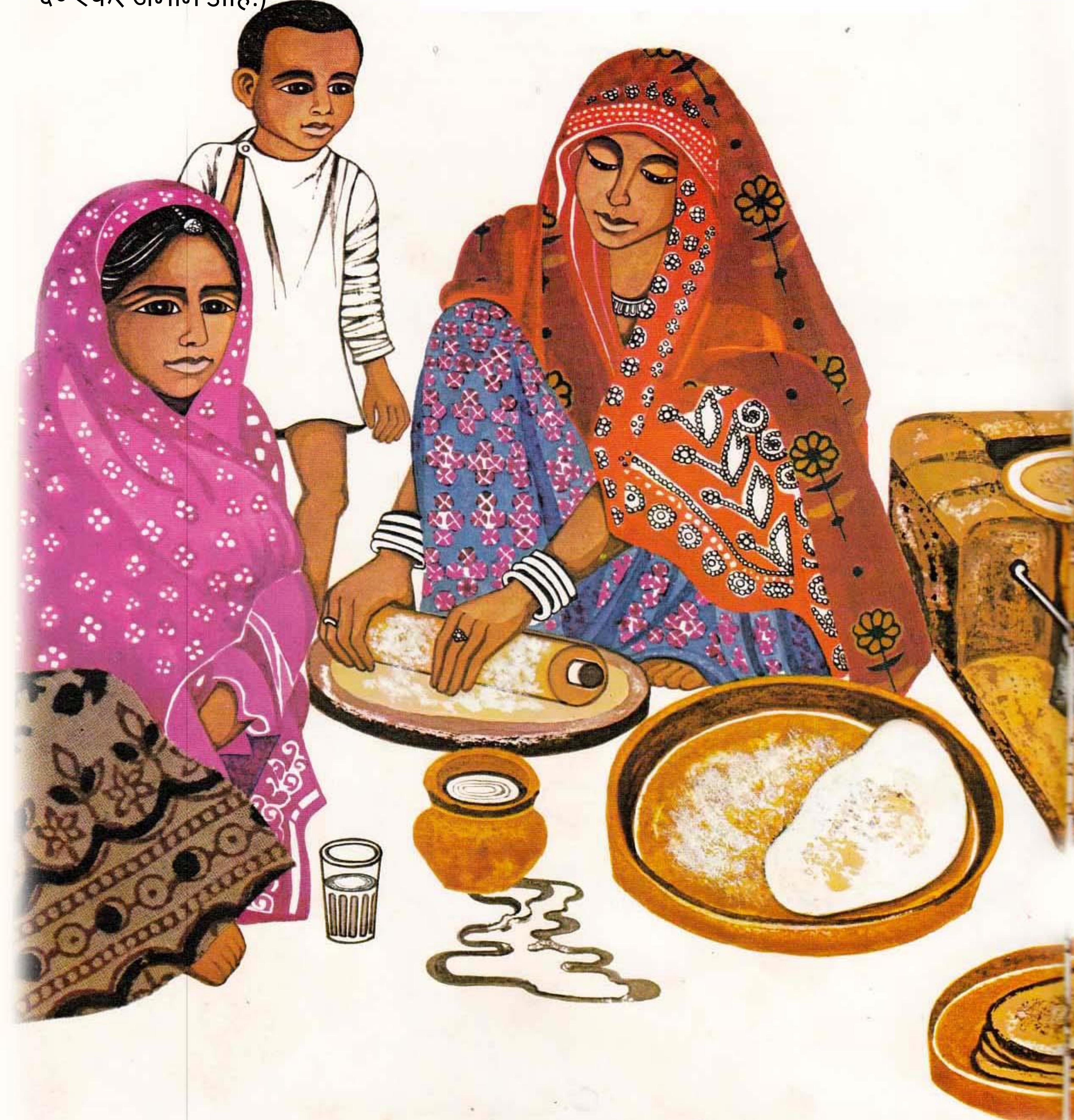
दुसऱ्या बाजूला जिथे विहीरी बांधल्या आहेत. तिथे हिरवाई आहे. पिकं, झाडं आणि फुलाफळांनी भरलेली वनराई आहे. इथे थव्यानं लांडोरींना घेऊन विहरणारे मोर आणि हिरवे रावे दिसतात.

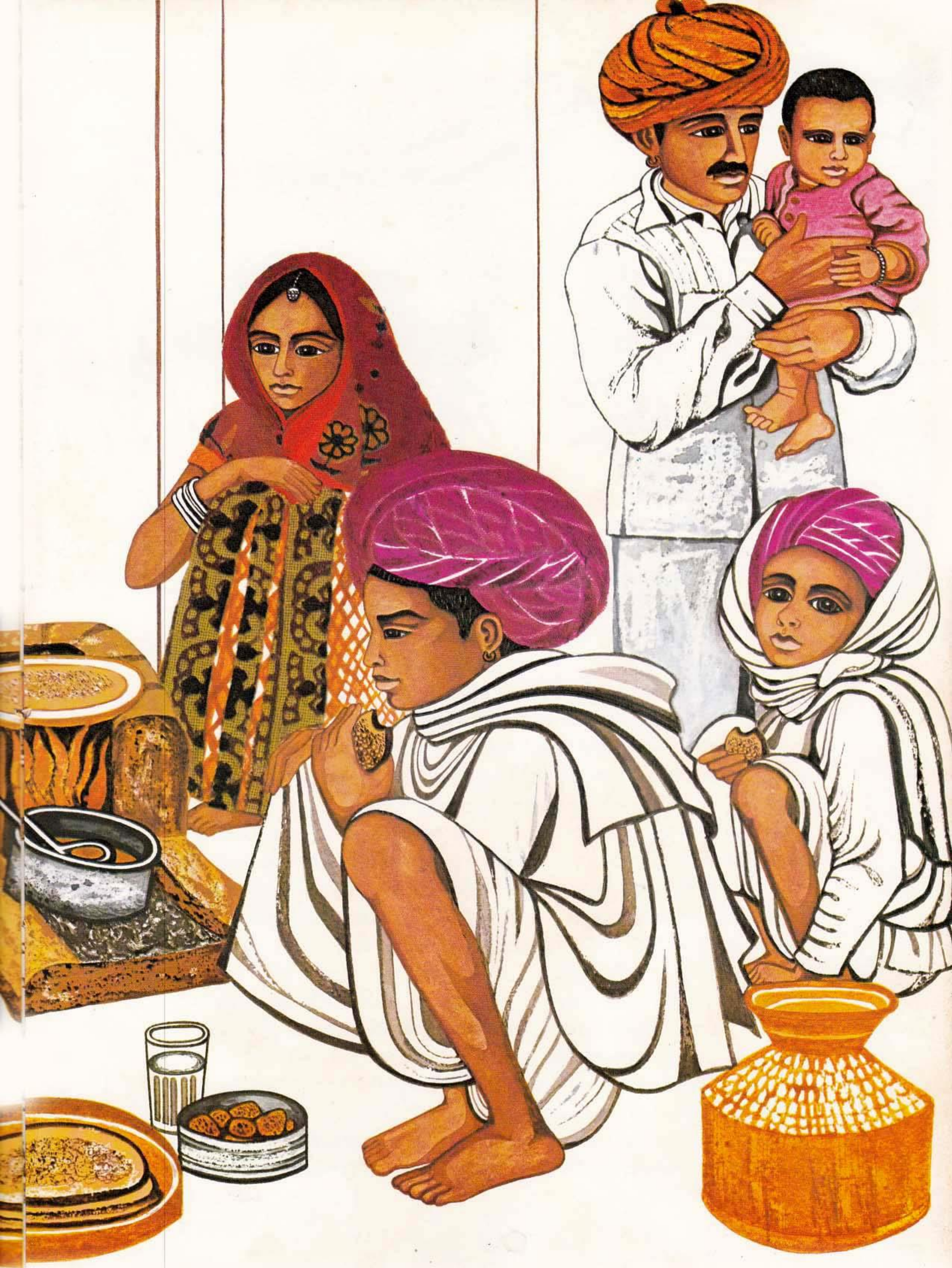
अर्जुननं स्वतःच मला त्याच्या कुटुंबाबद्दल आणि गावातल्या आयुष्याबद्दल सांगितलं. “माझ्या वडिलांचं नाव आहे घिसा बाबात आणि आईचं नाव कानिजाट. मी बारा वर्षांचा आहे. मला थोरल्या दोन बहिणी, दोन थोरले भाऊ आणि एक धाकटी बहीण आहे”



“आमचे आजीआजोबा, चार काका, चार काकू आणि चुलतभावंडंही आमच्याबरोबरच रहातात. आमची घरं एकाच प्रांगणात आहेत. एकच स्वयंपाकघर आहे जिथे आळीपाळीनं स्वयंपाक केला जातो.

आमचे आजोबा घराचे प्रमुख होते. ते गेल्यानंतर त्यांचा थोरला मुलगा म्हणजे माझ्या वडिलांनी घर सांभाळं. माझे वडील शेतकरी आहेत. आमच्याकडे २५ बिघा जमीन आहे. माझ्या काकांकडेही प्रत्येकी २५ बिघा जमीन आहे.” (एक बिघा म्हणजे साधारण अर्धा एकर. अर्जुनच्या कुटुंबात एकूण ६० एकर जमीन आहे.)







आमच्या जमिनीत दोन विहिरी आहेत. दोन बैल विहिरीचं पाणी काढायला जुंपले आहेत. आमच्याकडे २५ गायी आणि म्हशी आहेत. ५ शेळ्या आहेत.

रोज माझी आई आणि चार काकू पहाटेच उठतात. त्यातल्या तिघी पाणी भरतात. माझी आई तोपर्यंत घर झाडूनपुसून घेते. त्यानंतर आई मका आणि गहू जात्यावर दळते. माझी काकू दही घुसळून ताक काढते. त्यावर लोण्याचा गोळा तरंगतो. मग आई चूल पेटवून नुकत्याच दळलेल्या पिठाच्या न्याहारीसाठी आणि दुपारच्या जेवणासाठी पोळ्या, भाकरी करते. मग ती मक्याची खीर करते.

माझे वडील आणि काका जरा नंतर उठतात. ते आंधोळी करतात. माझे दोन काका गायीम्हशींचं दूध काढतात. शेळ्यांना चारा घालतात. बाकीचे दोन काका आणि माझे शेतीसाठी लागणारी अवजारं - नांगर, फावडं, पाणी उपसायची चामडी पिशवी आणि पाखरांना उडवायची गोफण - बैलगाडीत ठेवतात.

मग ते न्याहारी करतात. भाकरी, दही आणि वाटीभर खीर. दोन काका दुधाच्या पत्र्याच्या बरण्या सायकलला लावून तिलोनिया रेल्वे स्टेशनवर सकाळची ६ ची ट्रेन पकडायला जातात. इतर दूधवाल्यांबरोबर ते किशनगढ आणि अजमेरला जाऊन दुधाचे रतीब घालतात. आई मला, माझ्या भावंडांना आणि चुलतभावंडांना ७ वाजता उठवते. मी हात-पाय धुवून शेळ्यांचं दूध काढतो. हे दूध आम्ही संध्याकाळी पितो.



मग आई आम्हाला न्याहारी देते. भाकरी, दही, गूळ आणि खीर. सगळ्या मुलांची न्याहारी झाल्याशिवाय माझी आई आणि काकू न्याहारी करत नाहीत. मग आई आम्हाला एका फडक्यात प्रत्येकी दोन पोळ्या आणि चटणी दुपारच्या जेवणासाठी बांधून देते.

त्यांची न्याहारी झाल्यावर वडील अवजारं आणि गुरांसाठी चारा घेऊन बैलगाडीनं शेताकडे जायला निघतात. दुसरे दोन काका दुसऱ्या बैलगाडीतून त्यांच्यामागे निघतात. मग आम्ही इतर गुरं जमा करतो. माझ्या थोरल्या बहिणी आणि चुलतभावंडं गायी आणि म्हशी चरायला नेतात. मी आणि माझी धाकटी चुलतवहीण बसंती गोठ्यातून शेळ्या बाहेर काढून चरायला नेतो.

सकाळी आठ वाजता अर्जुन आणि बसंती गोठ्यातून सगळ्या ५० शेळ्या एकत्र बाहेर आल्या आहेत याची खात्री करून घेतात. मग ते रेटाड रस्त्यावरून शेळ्यांच्या मागून जातात. अर्जुन आणि बसंतीबरोबर गावातले इतरजणही गुरं चरायला बाहेर पडतात. उन्हं तापायला लागतात. सडकेवरून गुरांचे कळप निघालेले असतात. तांबूस गायी, काळ्या-पांढऱ्या आणि तपकिरी रंगाच्या शेळ्या. सगळे कळप अधूनमधून काटेरी झुडपं असलेली रेटाड जमीन ओलांडून पुढे पर्वताच्या दिशेनं जातात. त्या भागाला जंगल म्हणतात. गुरं तिथे पोचल्यावर इतस्ततः विखुरतात. अर्जुन आणि बसंती अर्धा मैल चालल्यावर थोडी विश्रांती घेतात. पण शेळ्या हिरव्या पाल्याच्या शोधात चौफेर उधळत असल्यामुळे त्यांना एका जागी फार वेळ थांबता येत नाही.



दिवसभर अर्जुन आणि बसंती अशी क्षणभर विश्रांती घेत शेळ्यांच्या
मागे हातातल्या काठ्या घेऊन धावत असतात. शेळ्या हरवू नयेत याची ते
काळजी घेत असतात.



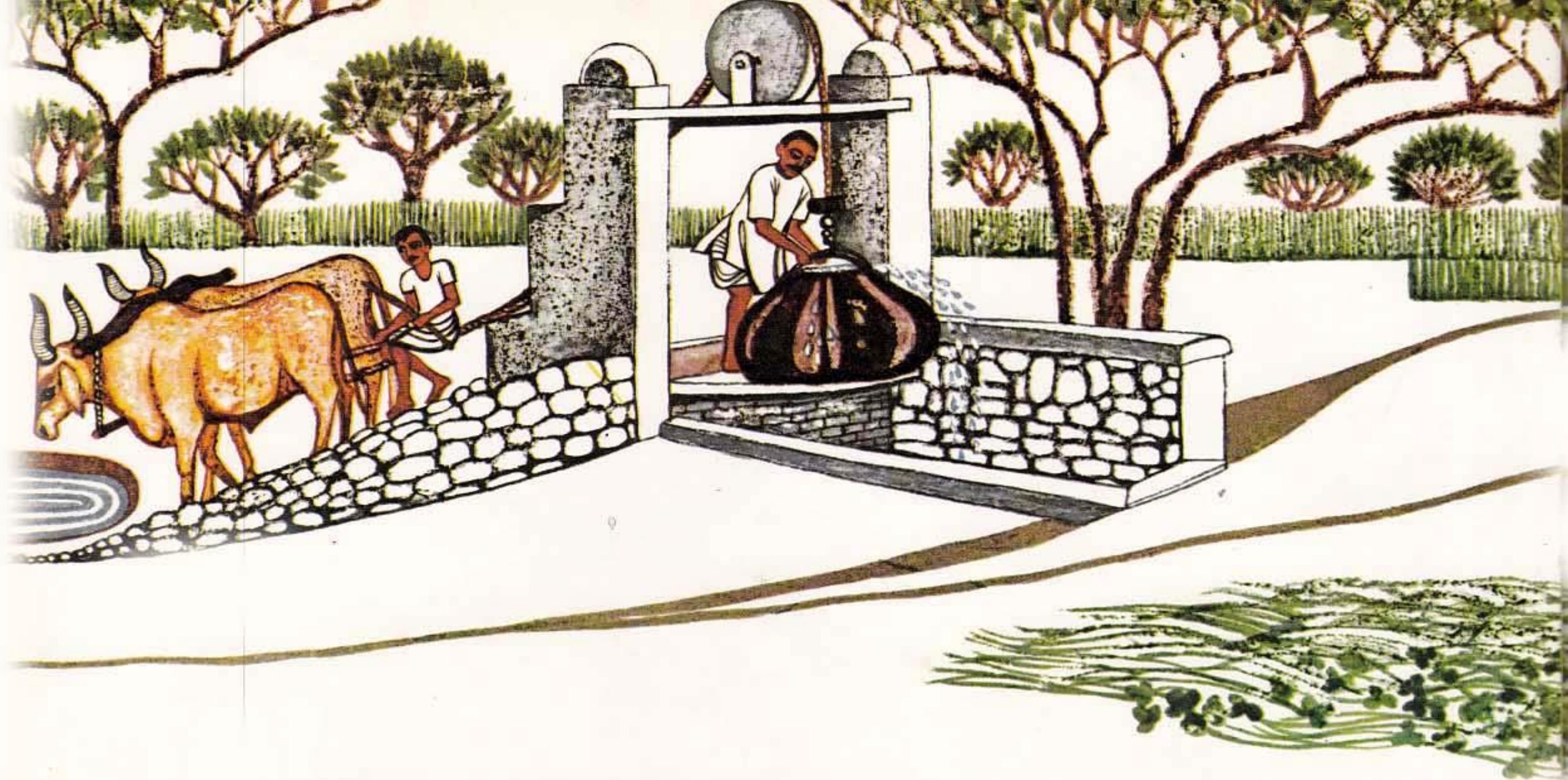
अर्जुनला हे सगळं आवडतं. “घरात बसून
मला कंटाळा येतो. इथे जंगलात मित्र भेटतात.
आम्ही कधीकधी कबड्डी खेळतो. कबड्डीत मी
तरबेज आहे आणि कित्येक मुलांना
खेळताना पकडतो. आम्ही एकमेकांशी
गप्पागोष्टी करतो. त्यात मजा येते.
एकदा इथेच एक शेळी व्यायली. तिचं
पिल्लू कसं सावकाश बाहेर काढायचं
ते मला माझ्या एका मित्रानं शिकवलं.
मी ते पिल्लू बाहेर काढून शेळीच्या
तोंडापाशी धरलं. तेव्हा ती त्याला प्रेमानं
चाटायला लागली.”



दरम्यान घरी अर्जुनची आई इतर बायका घर आवरतात. भांडी घासतात. मग त्या
दुपारच्या जेवणासाठी चटणी-भाकरी बांधून घेतात. लहान मुलांना आजीआजोबांकडे
सोपवतात. अर्जुनची आई कानि सहा महिन्यांच्या मुलीला पाठीवर बांधते आणि
सगळ्याजणी घरातल्या पुरुषांना शेतात मदत करायला जातात. त्यांना उशीर झाला तर
नवरे आणि सासू ओरडते.

अर्जुनचे वडील घिसा-बाबा आणि त्यांचे भाऊ बैलांना जुंपून शेताला पाणी देतात. कानि
बैलगाडीच्या मागच्या बाजूला झोळी टांगून त्यात लहान बाळाला ठेवते आणि कामाला
लागते. ती इतरांबरोबर हरभरा तोडून त्याच्या जुड्या बांधते. मग त्या सगळ्या बायका
गव्हाच्या शेतातले तण काढतात. जेवणासाठी थोडं थांबून सगळे स्त्रीपुरुष दिवसभार
कामाला जुंपलेले असतात.

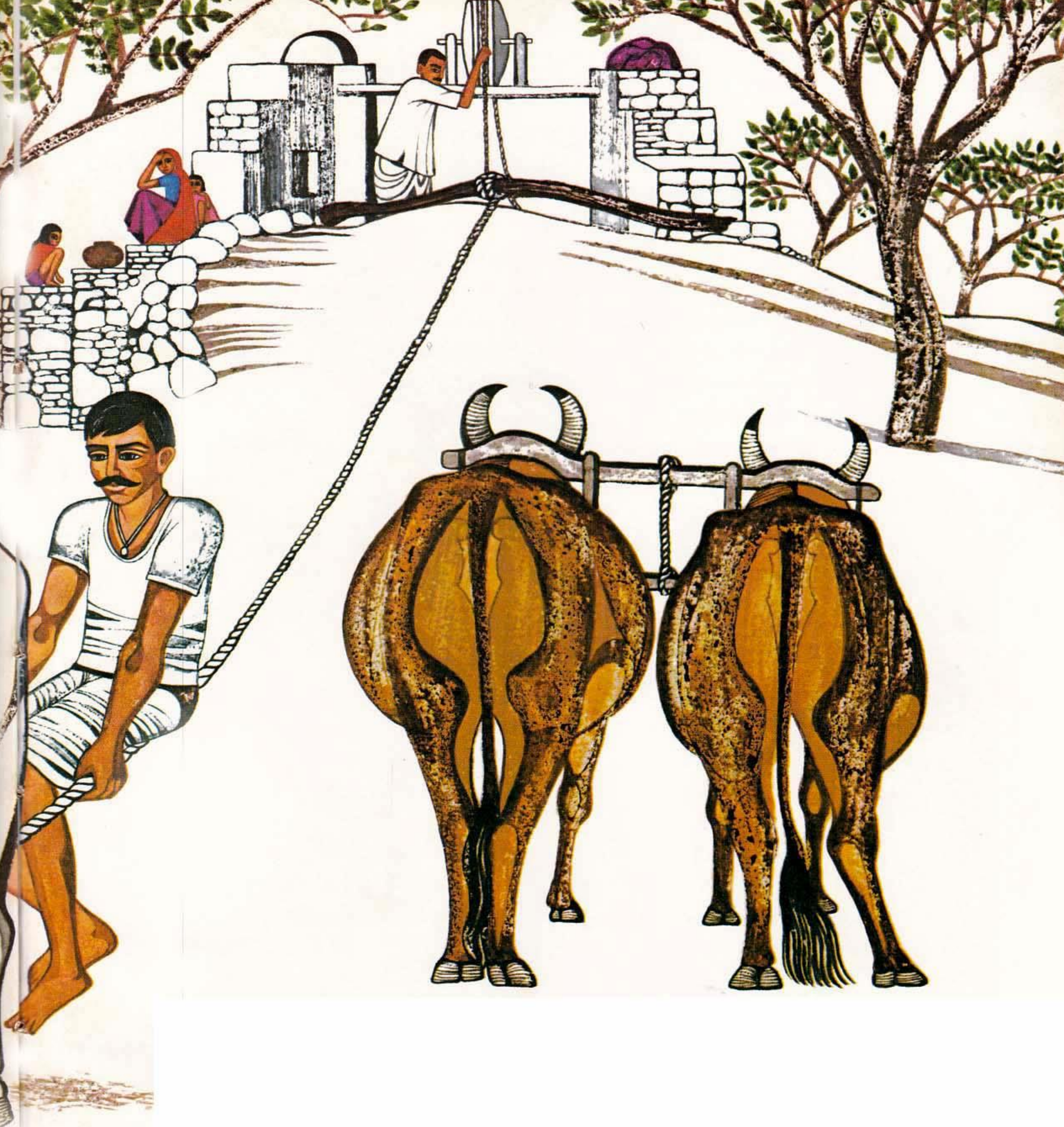






रब्बीचं पिक नोव्हेंबरमध्ये पेरतात आणि ते एप्रिलमध्ये कापणीला येतं. या पिकांमध्ये गहू, बार्ली, वाटाणा, मुळा, गाजरं, मोहरी आणि मिरची येतात. उन्हाळ्यात खूप रखरखाट असतो तेव्हा काहीच पिकणं अवघड असतं. पण ऑगस्टमध्ये पावसाळा सुरु झाल्यावर खरीप पिकांची लागवड करता येते. यात नाचणी, मका, डाळी, तीळ येतात. ही पिकं नोव्हेंबरमध्ये काढणीला येतात.





शेताला पाणी द्यायला दोन पुरुष आणि दोन जोडी बैलांची गरज असते. एक माणूस विहिरीच्या काठाशी उभा रहातो. तो वाकून विहिरीत चामडी पिशवी सोडतो. ती पाण्यानं भरल्यावर रहाटाची दोरी ओढून पिशवी वर खेचतो. त्या पिशवीचं एक टोक बैलाच्या पाणदट्याला बांधलेलं असतं. बैल मोटेभोवती गोल गोल फिरत पाणी छोट्या कालव्यांमधून सोडतात. हे करत असताना घिसा-बाबा आणि सगळे शेतकरी गाणी म्हणत असतात.

साडेचारनंतर उन्हं उतरणीला लागतात. आकाश तांबडसर व्हायला लागतं. सूर्य हळूहळू डोंगराआड माडळतो. अर्जुन आणि बसंती शेळ्या गोळा करून गावाकडे परततात. मग घरी आल्यावर शेळ्यांना गोठ्यात घालून त्यांना चारा घालतात. काका-काकू, चुलतभावंडं सगळेच यावेळी घरी परततात. बैल, बैलगाड्या, गायी, म्हशी सगळे येतात. गुरं गोठ्यात जातात. घरातले त्यांचं चारापाणी पहातात. त्यांच्यासमोरच्या वाडग्यात वैरण ठेवतात. नंतर गुरांच्या धारा काढून झाल्यावर विहिरीतून पाणी काढलं जातं. संध्याकाळचा स्वयंपाक रांधायला सुरुवात होते.

अर्जुन सगळ्यांबरोबर रात्रीचं जेवण करतो. गव्हाच्या पोळ्या आणि ताक. इथली मुलं चहा वगैरे पीत नाहीत. दिवसभर जंगलात राबल्यानंतर तो इतकंच खातो. मग तो आपली पुस्तकं गोळा करून रात्रशाळेत जातो. ज्या मुलांना दिवसा शेतात राबावं लागतं ती सगळी या शाळेत जातात. अर्जुन इथेच प्राथमिक शाळेत शिकला. आता तो माध्यमिक शाळेत शिकतो. शिक्षण मोफत आहे. त्याला अभ्यासाला फक्त संध्याकाळी थोडासा वेळ मिळतो. तिलोनियामध्ये सर्व वयाच्या विद्यार्थ्यांसाठीही एक शाळा आहे. तिथे सहा ते सोळा वयाची मुलं दिवसा एकत्रच शिकतात.

संध्याकाळी ७ वाजता अर्जुन आणि त्याचे मित्र शाळेत पोचतात. ते मांडी घालून जमिनीवर एका वर्तुळात बसतात. त्यांच्या मांडीवर पाटी आणि खडू असतो. सगळ्या वर्गांमध्ये तेलाचे मिणमिणते दिवे असतात. त्यांचा प्रकाश मुलांच्या चेहऱ्यांवर पडतो आणि त्यांच्या पागोट्याखालचे त्यांचे चेहरे उजळलेले दिसतात.

घरी कुटुंबियांबरोबर आणि मित्रांबरोबर अर्जुन मारवाडी भाषेत बोलतो. शाळेत त्याला हिंदीतून लिहा-वाचायला शिकवलं जातं. शाळेत मुलं भारताचा इतिहास, भूगोल शिकतात. भारताचा, विशेषतः राजस्थान आणि तिलोनियाचा कारभार कसा चालतो ते शिकतात. महत्वाचं म्हणजे, शेती आणि गुरांची निगराणी कशी राखावी ते शिकतात. त्यांना गणित आणि आरोग्यासाठी शारीरिक स्वच्छता पण शिकवली जाते. निरोगी रहाण्यासाठी कोणत्या भाज्या खाव्यात हेही त्यांना शाळेत शिकवलं जातं.

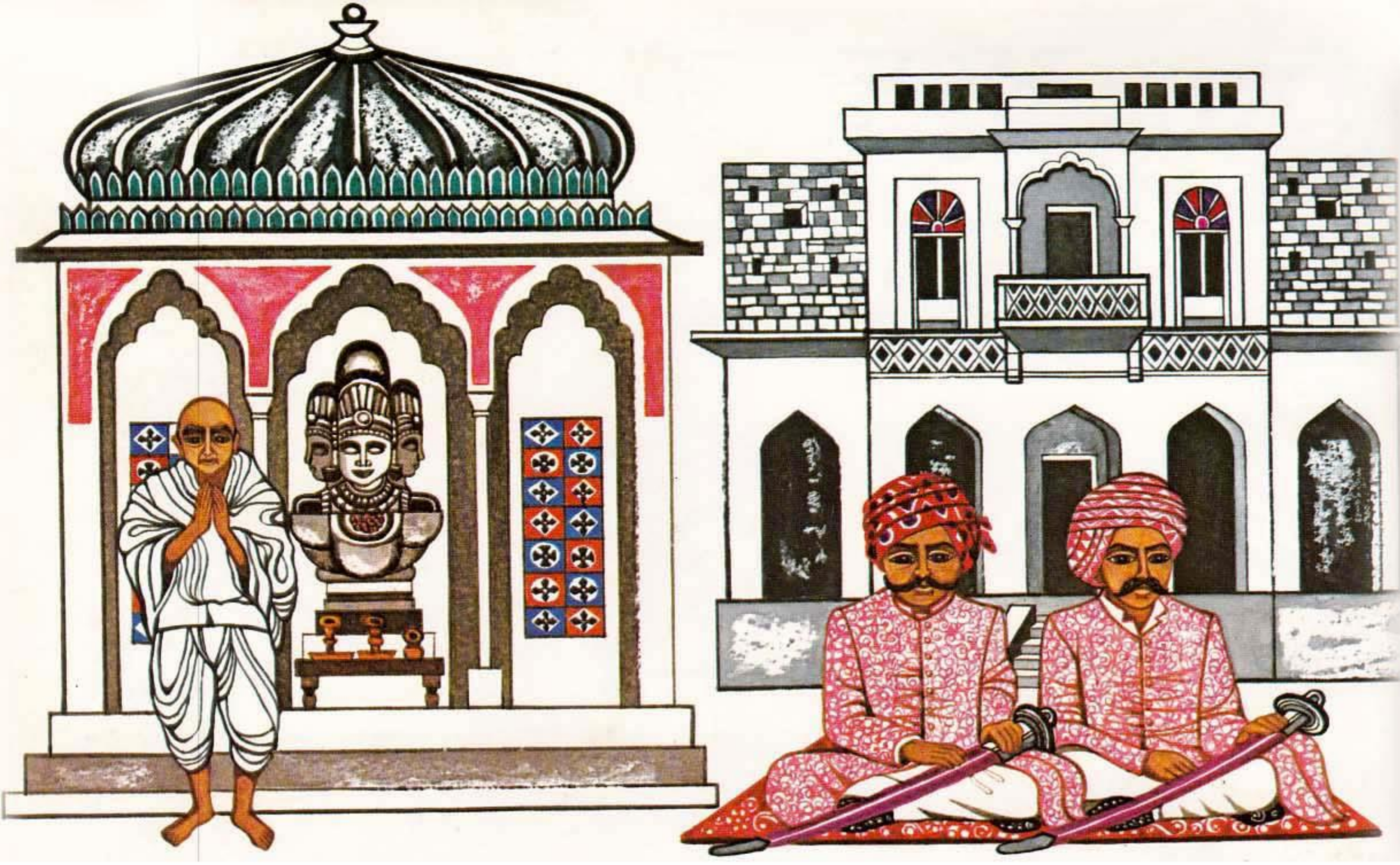
एक दिवस मी अर्जुनला त्याच्या शाळेबद्दल विचारलं, त्यावर तो म्हणाला, मला तिथे आवडतं. मला गणितं सोडवायला आवडतात. पाढे म्हणायला आवडतात. तुमचं गणित चांगलं असेल तर सावकार तुम्हाला फसवू शकत नाही. लिहिता वाचता यायला हवं म्हणजे कोणीच तुम्हाला उल्लू बनवू शकत नाही.

अर्जुनची शाळा ९ पर्यंत असते. मग तो घरी जातो आणि १० वाजता झोपतो. त्याचा दिवस भलामोठा असतो आणि थकल्यानंतर तो शांत झोपतो.

भारत के विद्वान

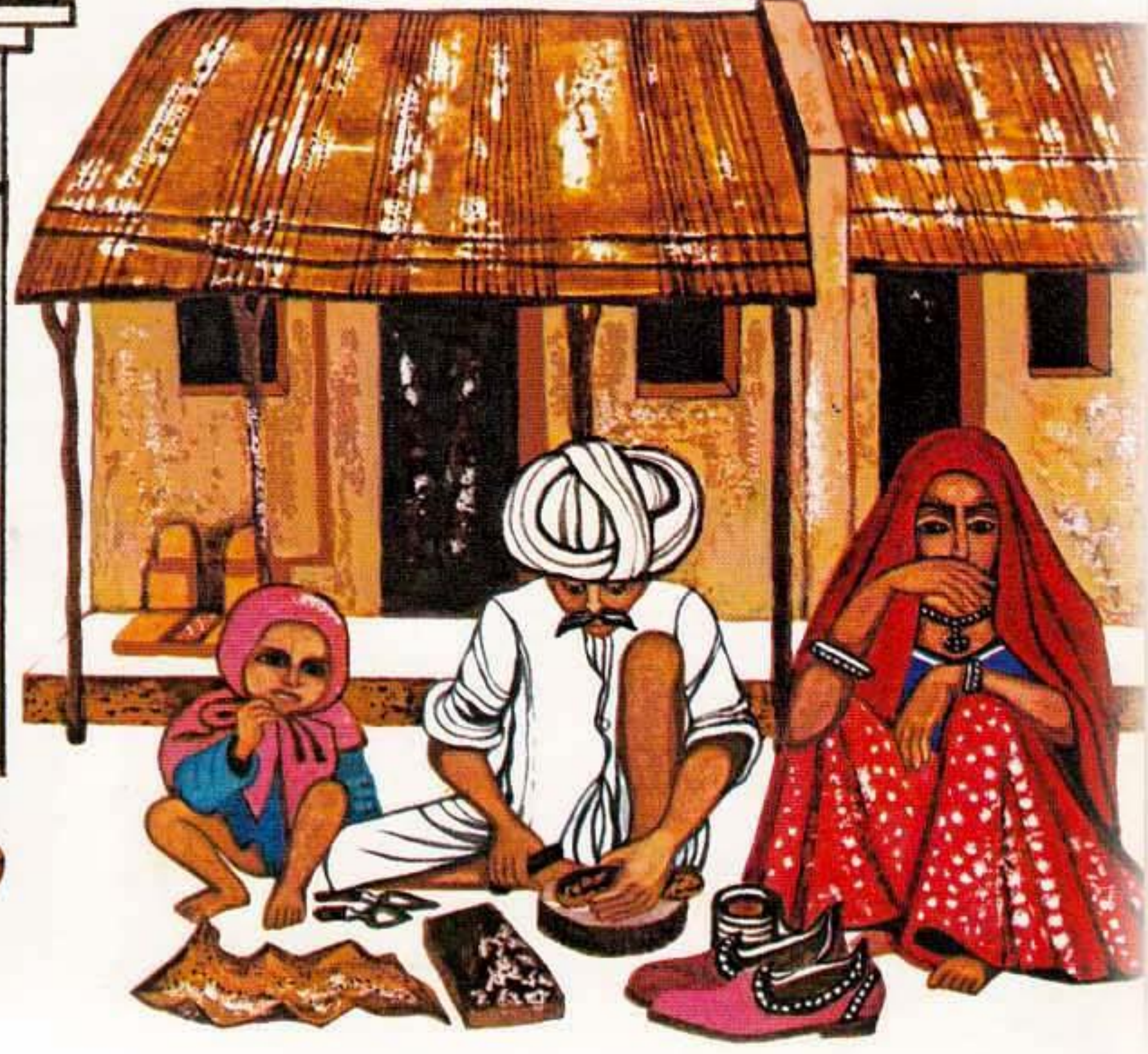
मौख्य





तिलोनियामधले लोक प्रामुख्यानं हिंदू धर्माचे आहेत. परंपरेनं हिंदू धर्म चार वर्णांमध्ये विभागलेला आहे. त्या वर्णांमध्ये उच्चनीच असे भेदभाव आहेत. सर्वात उच्च वर्णाला ते ब्राम्हण म्हणतात. ब्राम्हण, हे मुख्यत्वे पुजारी होते. संस्कृत भाषा आणि चार वेद जाणणारे ब्राम्हण गुरुचं काम करत होते. क्षत्रिय हा राजांचा वर्ण मानला जायचा. राजपुतांचा वर्ण क्षत्रिय. त्यांना ठाकूरही म्हणलं जात होतं. ठाकुरांकडे जमिनींचा आणि अनेक गावांचा ताबा होता. ते गढीत रहात. अशा गढ्या आणि किल्ले आता मोडकळीला आले आहेत. ठाकूरही आता जमिनींचे मालक नसतात.

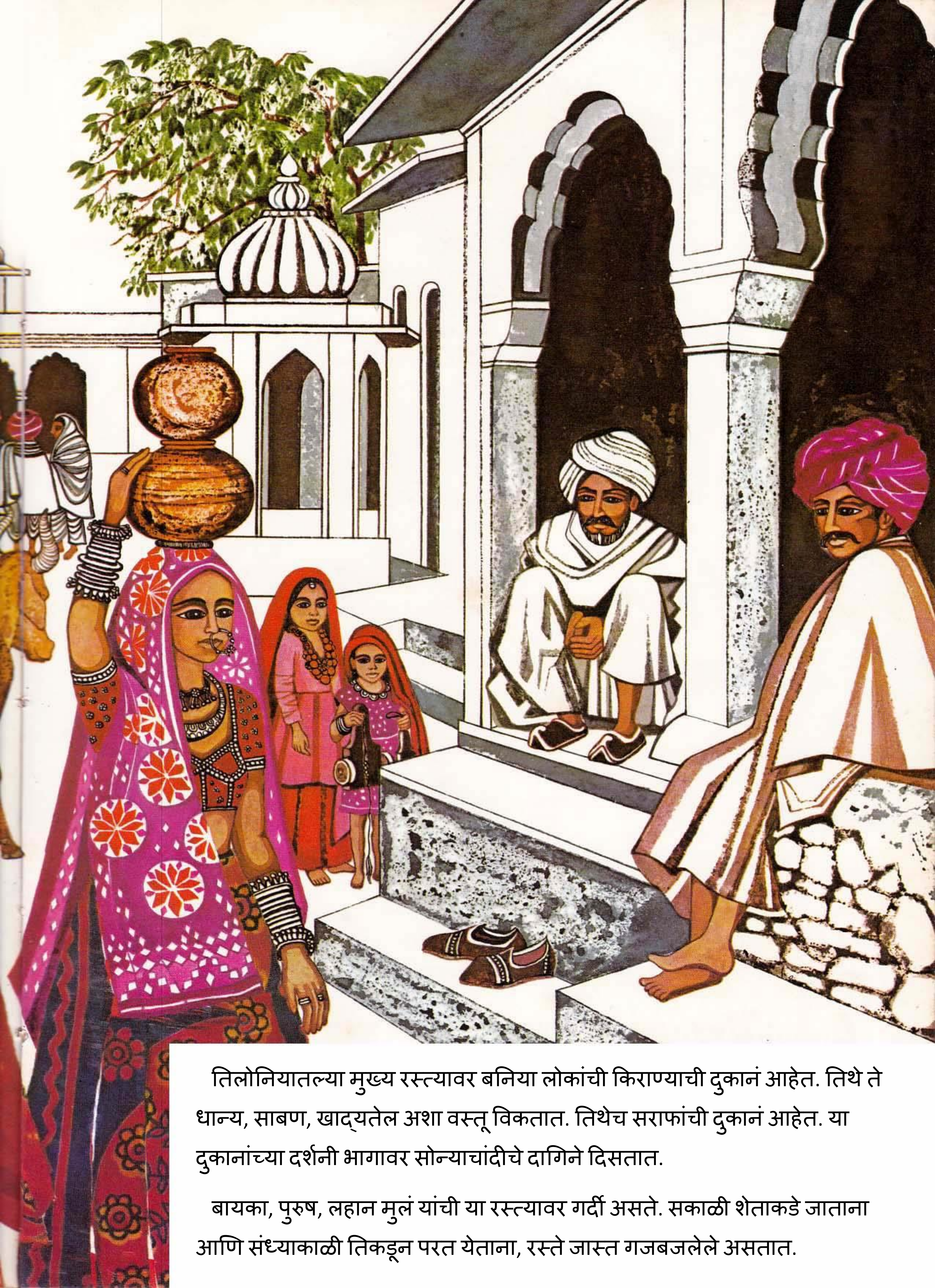
वैश्य या वर्णात व्यापारी येतात. त्यातही सराफांसारख्या उपजाती आहेत. राजस्थानात स्त्रिया आणि पुरुष दोघंही दागिने घालतात. बायका कानातले, नाकात नथनी, गळ्यातले हार, बांगड्या, पेंजण आणि जोडवी घालतात. हे दागिने बहुधा चांदीचे आणि चमकत्या खड्यांचे असतात. दागिन्यांच्या संख्येवर श्रीमंती टरते. सोनार हे दागिने घडवतात आणि त्यावर नक्षीकामही करतात.



कुंभार पाणी भरुन नेण्यासाठी, स्वयंपाकासाठी वापरायला मातीची भांडी बनवतात आणि ती भांडी विकतात. ते मातीच्या पणत्या करतात. या पणत्या सणासुदीला पेटवल्या जातात. कुंभारांना कधीकधी पैशाऐवजी मोबदला म्हणून धान्य दिलं जातं. शूद्र सर्वात खालचा वर्ण मानला जातो. भंगी, चांभार असे यात येतात.

या चारही वर्णांच्या खाली काही लोकांना अस्पृश्य मानलं जातं. त्यांना महात्मा गांधी यांनी हरिजन म्हणलं होतं. ते मेलेल्या जनावरांचं चामडं गोळा करतात. हरिजन लोकांना मैला साफ करण्यासारखी कामं दिली जातात. तिलोनियामधल्या हरिजन लोकांनी मात्र डुकरं पाळायला सुरुवात केली होती.





तिलोनियातल्या मुख्य रस्त्यावर बनिया लोकांची किराण्याची दुकानं आहेत. तिथे ते धान्य, साबण, खाद्यतेल अशा वस्तू विकतात. तिथेच सराफांची दुकानं आहेत. या दुकानांच्या दर्शनी भागावर सोन्याचांदीचे दागिने दिसतात.

बायका, पुरुष, लहान मुलं यांची या रस्त्यावर गर्दी असते. सकाळी शेताकडे जाताना आणि संध्याकाळी तिकडून परत येताना, रस्ते जास्त गजबजलेले असतात.

भारतात बहुसंख्य लोक हिंदू धर्माचे आहेत. हिंदू धर्मात अनेक देवीदेवता आहेत. त्या देवीदेवतांची अनेक देवळं आहेत. या देवांपैकी ब्रम्हा, विष्णू आणि महेश हे तीन देव जास्त महत्वाचे मानले जातात. पार्वती आणि लक्ष्मी या देवता, हत्तीचं तोंड असलेला बुद्धिदाता गणपती आणि हनुमान हेही देव खूप महत्वाचे आहेत.

ब्रम्हा यानं विश्वाची निर्मिती केली आणि विष्णु या विश्वाचं रक्षण करतो असं मानलं जातं. विष्णुचे अनेक अवतार आहेत. त्यापैकी शामवर्णा कृष्णावर अनेक काव्यं रचली गेली आहेत. राम या अवतारात विष्णु हा शूरवीर राजकुमार होता. रावणासारख्या दुष्ट प्रवृत्तीवर मात करणारा राम रामायण या महाकाव्यातून लोकांच्या समोर येतो. शिवा – शंकर हा शक्तीचं प्रतीक आहे. पण तो दैत्यांचा विनाशही करतो. लक्ष्मी ही विष्णुची भार्या. ती संपत्तीची देवता आहे. पार्वती ही शंकराची पत्नी. तीही जीवनरूपी उर्जेचं प्रतीक आहे. तिचं एक रूप काली. काली दुष्ट शक्तींचा, संघर्षाचा आणि रोगराईचा नाश करते. पार्वती तिच्या दुर्गा या रूपात सिंहावर विराजमान झालेली दिसते.

शिव-पार्वती यांचा एक मुलगा कार्तिकेय. त्यांचा दुसरा मुलगा गणपती. त्याच्या जन्माची कथा मजेदार आहे. पार्वतीनं एकदा अंगावरच्या मळाचा पुतळा बनवला. तो लहान मुलाचा पुतळा सजीव केला आणि त्याला तिनं नाव दिलं – गणेश. गणेश एक वर्षाचा झाला. एके दिवशी, पार्वतीनं आंघोळीला जाताना गणपतीला दारापाशी बसवून कोणाला आत सोडू नकोस असं बजावलं.

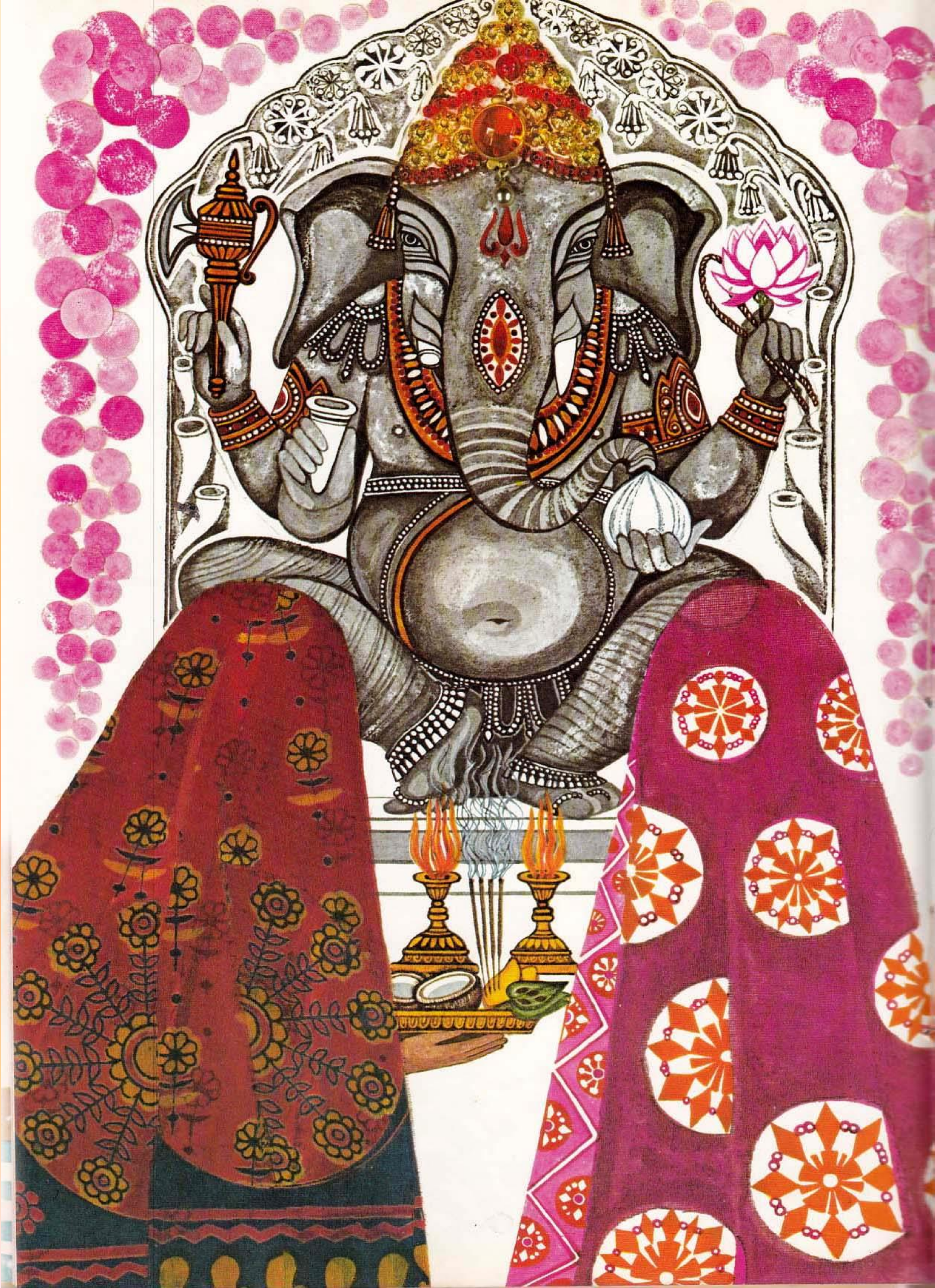
दरम्यान हिमालयात ध्यानाला निघून गेलेले शिवशंकर परत आले. गणेशाला शंकर कोण आहे हे ठाऊकच नाही. त्यानं शंकराला दरवाजावर अडवलं आणि माझी आई आंघोळ करते आहे. आत जाऊ नका असं सांगितलं. शंकराला राग अनावर झाला आणि त्यानं गणेशाचं मुंडकं उडवलं.

पार्वतीला हे दिसल्यावर तिला शोक अनावर झाला. शंकर मग गणेशासाठी मुंडकं शोधायला बाहेर पडले. त्यांना पहिला सजीव प्राणी दिसला तो हत्ती. मग त्यांनी हत्तीचं डोकं छाटून आपल्या मुलाच्या शरीरावर बसवलं. तो मुलगा जिवंत झाला. अशा रीतीनं गणपतीचं शरीर माणसाचं आणि डोकं हत्तीचं असा प्रकार घडला.

एक दिवस शंकरानं आपल्या मुलांची परीक्षा घ्यायचं ठरवलं. नारदमुनींनी आणलेला एक आंबा जो मुलगा जास्त हुशार असेल त्याला द्यायचं असं ठरलं. जो मुलगा पृथ्वीला सर्वात वेगात प्रदक्षिणा घालेल त्याला तो आंबा मिळेल अशी अट शंकरानं घातली. त्यावर कार्तिकेय आपलं वाहन मयूर यावर बसून पृथ्वीप्रदक्षिणेला निघाला. गणपतीनं मात्र आपल्या पालकांभोवती एक प्रदक्षिणा घातली.

याबद्दल शंकरानं विचारणा केल्यावर तो म्हणाला, आईवडिलांना सात वेळा प्रदक्षिणा घालणाऱ्याला पृथ्वीभोवती फिरण्याइतकंच पुण्य लाभतं असं वेदांमध्ये सांगितलं आहे. अर्थातच, या परीक्षेत गणपती पहिला आला.





हिंदू धर्मात गणेशाला अनन्यसाधारण महत्व आहे. त्याला विघ्नहर्ता मानलं जातं. गणपती ही बुद्धिची देवता मानली जाते. लोकांच्या मनोकामना गणपतीच्या भक्तीनं पूर्ण होतात. कोणत्याही समारंभात प्रथम गणेशाची पूजा केली जाते. गणपतीच्या मूर्तीसमोर धूप जाळतात. त्याला नारळ, फुलं अर्पण केली जातात.

भारतात ज्यांची सर्वत्र पूजा केली जाते त्या देवीदेवता सोडून काही स्थानिक देवीदेवताही आहेत. राजस्थानमध्ये तेजाजी हे एक लोकनायक आहेत. तिलोनियामध्ये त्यांच्या स्मरणार्थ अनेक वास्तू आहेत. तेजाजी यांचा जन्म राजस्थानातल्या खरनाल या ठिकाणी झाला. राजाच्या पोटी जन्म घेतलेल्या या बाळाचे आईवडील लवकर मरण पावल्यानंतर त्याला एका शेतात एका दुपट्यात लपेटून ठेवून दिलं होतं. एका शेतकऱ्याच्या बायकोला ते बाळ सापडलं आणि तिने त्याचं संगोपन केलं.

राजाजी शेतीची कामं करतच मोठे झाले. एकदा त्यांचा सांभाळ जिनं केला ती शेतकऱ्याची बायको त्यांच्यासाठी जेवण घेऊन आली. तेव्हा ती म्हणाली, तुला जर मेंदीभरल्या नाजुक हातांनी तुझ्या बायकोनं केलेली भाकरी खायची असेल तर सासऱ्याच्या घरी जाऊन बायको घेऊन ये.

मग तेजाजींनी एक बैलगाडी घेतली. दोन बैल घेतले आणि मित्रांना घेऊन बायको शोधायला बाहेर पडले. वाटेत त्यांना आगीच्या भक्ष्यस्थानी पडलेले दोन नाग दिसले. तेजाजींना त्यांची दया आली आणि त्यांनी नागांना वाचवायचा प्रयत्न केला. पण ते एकाच नागाला वाचवू शकले. वाचलेला नाग तेजाजींना म्हणाला, तू माझ्या मित्र नागाला वाचवलं नाहीस या अपराधाबद्दल मी तुला डसणार. तेजाजी म्हणले, आता नको. मी काम संपवून इकडे परत नक्की येतो.

मग तेजाजी आपल्या सासऱ्यांकडे गेले आणि त्यांचा विवाह सुंदरी या मुलीशी झाला. तेजाजी बायकोला म्हणाले, घरी परतायच्या आधी मला एक जबाबदारी निभवायची आहे. जिथे नाग होते तिथे पोचल्यावर तेजाजींना एक म्हातारी दिसली. तिचे बैल चोरांनी पळवून नेले होते. ती तेजाजींना म्हणाली, तुम्ही माझे बैल सोडवून आणाल का?



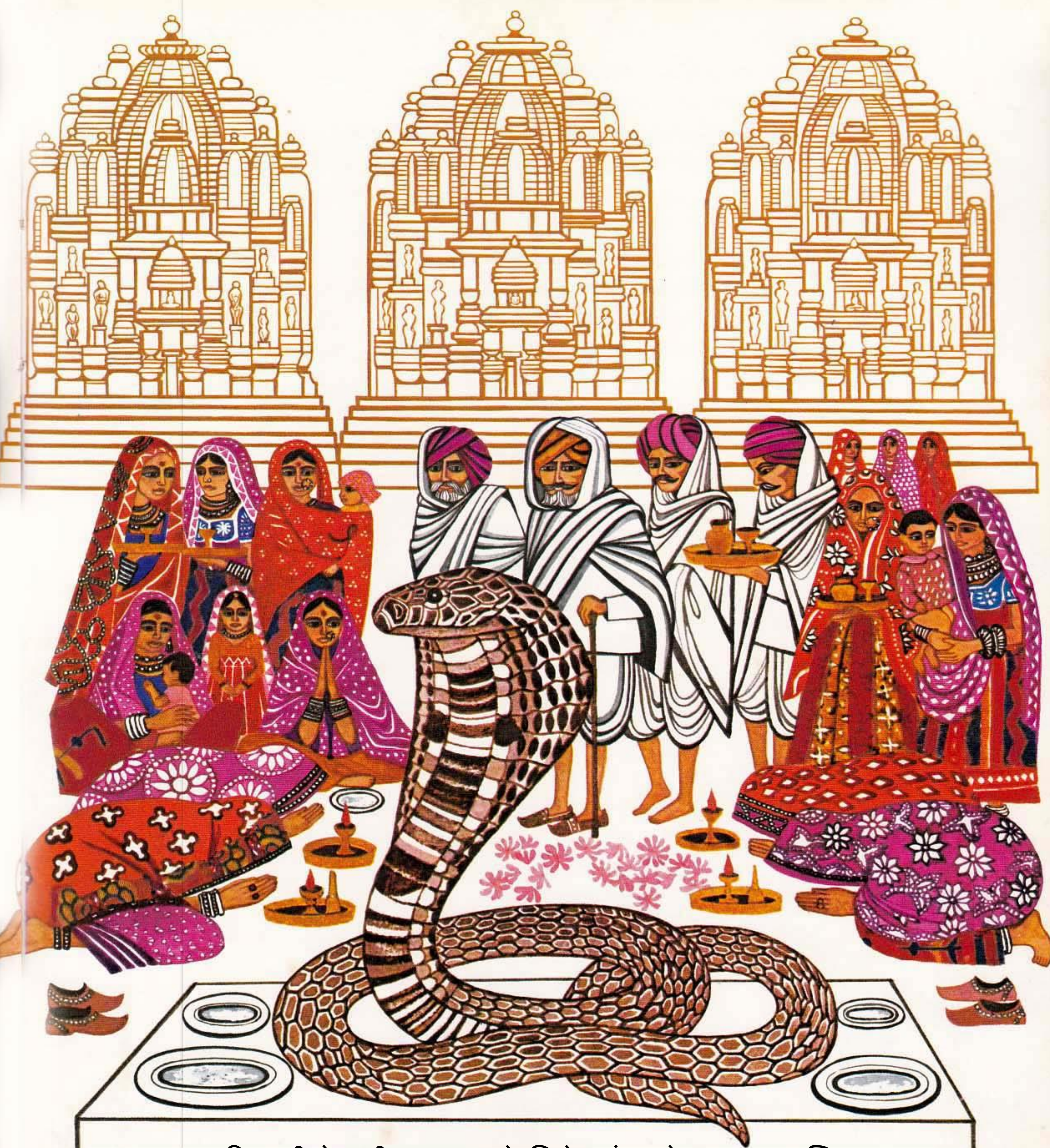
मग तेजाजी चोरांच्या मागे गेले
आणि त्यांच्याशी दोन हात करुन त्या
वृध्देचे बैल सोडवून आणले.
चोरांबरोबरच्या चकमकीत
तेजार्जींच्या कपाळापासून पायापर्यंत
अनेक जखमा झाल्या. पण एखाद्या
शूरवीरासारखे त्यांनी ते सहन करुन
बैल वृध्देच्या सुपूत केले.



मग आपल्या शब्दाला जागून ते नागाकडे गेले. नाग तेजार्जींना डसणार इतक्यात त्याला तेजार्जींच्या शरीरावरच्या जखमा दिसल्या. त्या जखमांवर त्याला डसायचं नव्हतं. मग तेजार्जींनी आपली जीभ बाहेर काढली. नाग त्यावर डसला. तेजार्जींना विषबाधा होऊन ते जमिनीवर पडले आणि मरण पावले.

आज तेजार्जींच्या स्मारकाला भेट दिल्यावर सर्पबाधा झालेल्या लोकांचे प्राण वाचतात असं मानलं जातं. त्यामुळे सर्पबाधा झालेले लोक त्यांच्या स्मारकाला मोठ्या संख्येनं भेट देतात.

ते लोक त्यांच्या उजव्या पायाभोवती एक धागा गुंडाळून तेजार्जींचं नामस्मरण करतात. तिथे धूप, उदबत्ती लावतात. पुजारी विषबाधेच्या ठिकाणचं विष शोषून घेतो. तेजार्जींच्या प्रभावानं पुजारीही वाचतो.



सुसुरा या ठिकाणी तेजाजी मरण पावले. तिथे त्यांचा मोठा पुतळा आणि स्मारक आहे. दरवर्षी तिथे एक मोठी जत्रा भरते. हजारो लोक या जत्रेसाठी येऊन तेजाजींच्या पुतळ्याचं दर्शन घेतात. जत्रेचा आनंद लुटतात. जत्रेच्या दिवशी एका तांब्याच्या पात्रात एक जिवंत नाग कोणाच्या तरी घरात ठेवतात. जत्रेला आलेले लोक छोट्या थाळीत त्या नागाला दूध पाजतात. उदबत्ती लावतात आणि नागाचा आशीर्वाद घेतात. तेजाजी स्वतः नागाच्या रूपात त्यांना दर्शन देतात अशी भाविकांची श्रद्धा आहे.

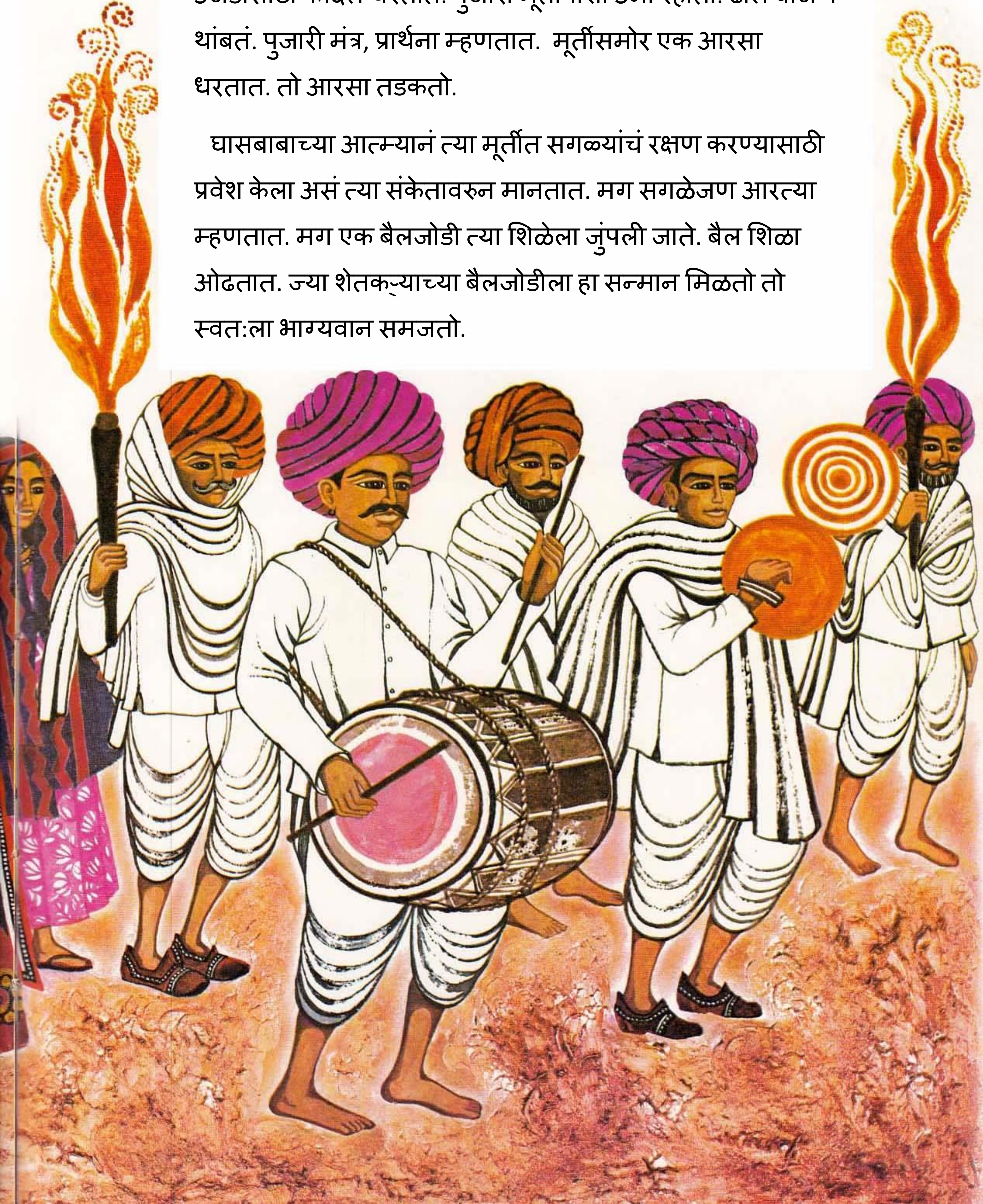
भारतात अनेक देवीदेवता असल्यामुळे दरवर्षी अनेक धार्मिक सणवार असतात. दिवाळी आणि होळीसारखे राष्ट्रीय सण आहेतच पण स्थानिक सणही असतात. तिलोनियामध्ये वर्षातून एकदा घासबाबा नावाचा एक सण असतो. रक्षणकर्ती देवता या नात्यानं हा साजरा केला जातो. या दिवशी तिलोनियातले लोक त्यांच्याकडचे उत्तमोत्तम पोशाख घालतात.

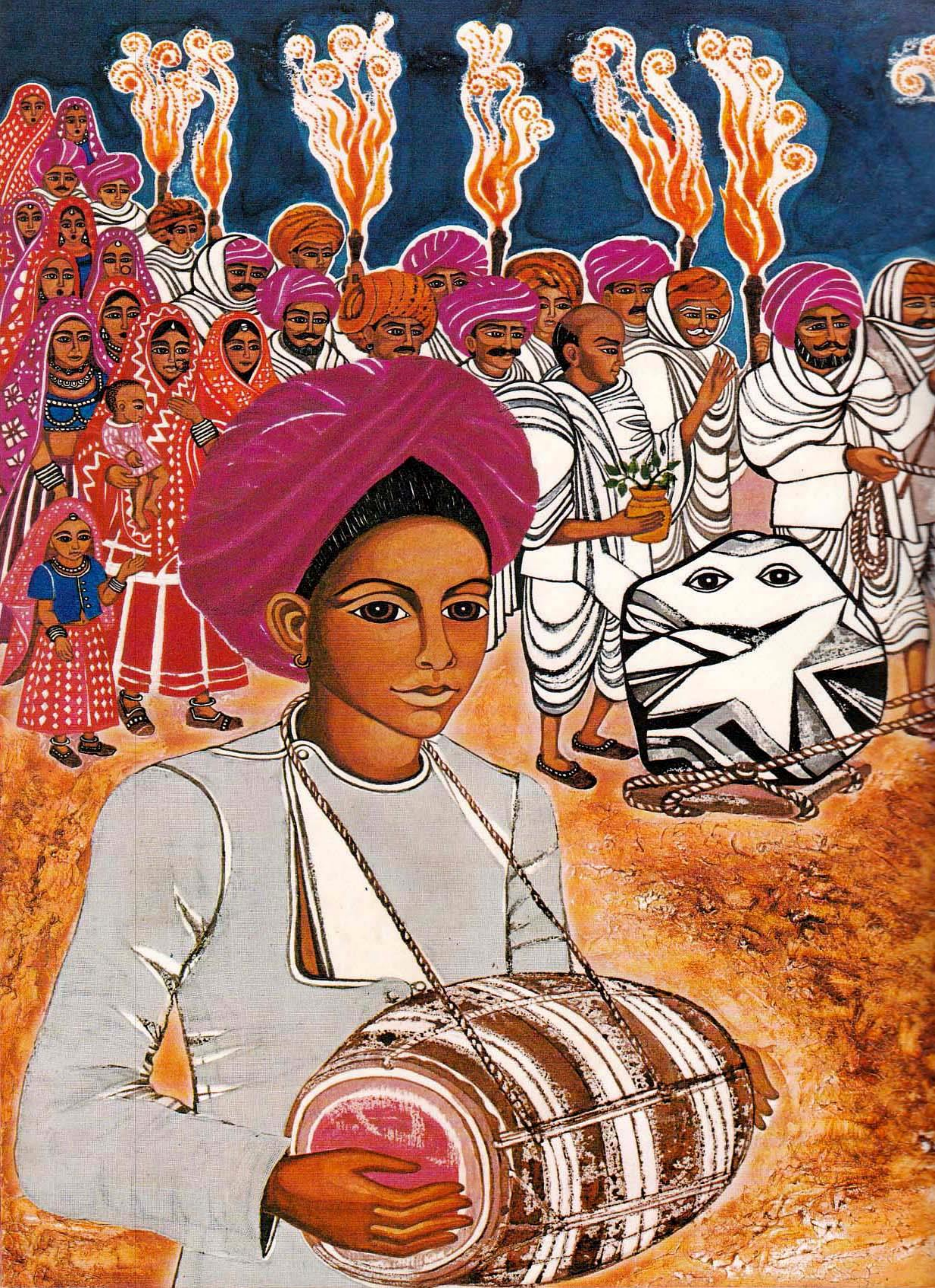
पुरुष आणि मुलं हिरवा, लाल, जांभळा, भगवा अशा दिमाखदार रंगांचे फेटे बांधतात. पांढरा शर्ट आणि धोती यावर ते फेटे उठून दिसतात. मुली आणि स्त्रिया लाल, पिवळा, जांभळा रंग असलेले सोनेरी जरीची नक्षी असलेले पोशाख घालतात. त्यांचे दुपट्टेही रंगीबेरंगी असतात. कानात झुबे, नाकात नथनी, हातात बांगड्या, पेंजण असे सगळे दागिने घालून त्या नटूनथटून तयार होतात. संध्याकाळी लोक घरातून बाहेर पडतात आणि यात्रेत जथ्थ्यानं सामील होतात. सर्वात पुढे पुरुष आणि लहान मुलं, मग स्त्रिया आणि मुली गाणी गात चालत असतात.

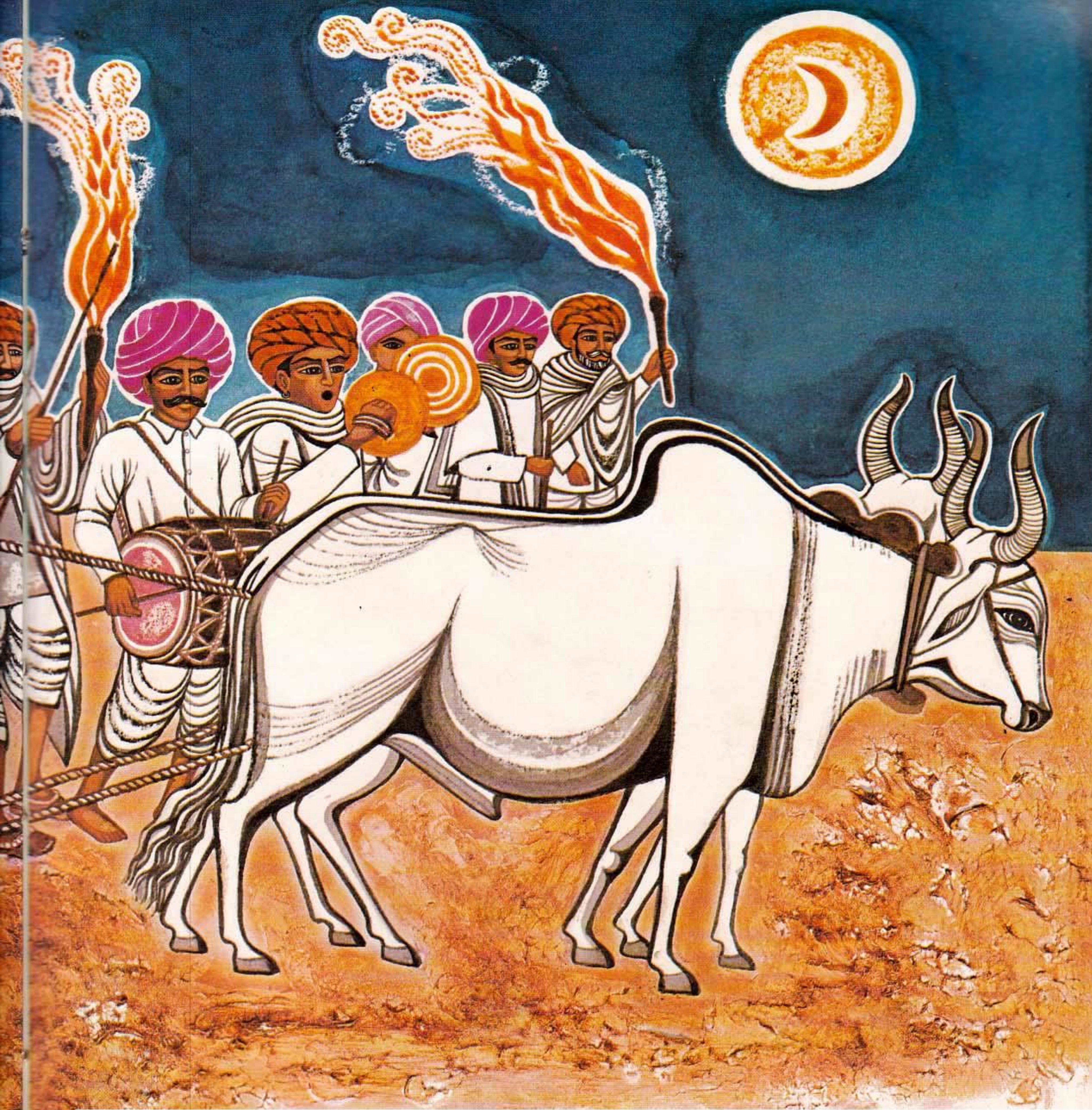


त्यांच्यात ढोलवादक असतात. लोक एका शिळारुपी मूर्तीसमोर जमतात. त्यावर दोन डोळे कोरलेले असतात. काहीजण हातात उजेडासाठी कंदिल धरतात. पुजारी मूर्तीपाशी उभा रहातो. ढोल वाजणं थांबतं. पुजारी मंत्र, प्रार्थना म्हणतात. मूर्तीसमोर एक आरसा धरतात. तो आरसा तडकतो.

घासबाबाच्या आत्म्यानं त्या मूर्तीत सगळ्यांचं रक्षण करण्यासाठी प्रवेश केला असं त्या संकेतावरून मानतात. मग सगळेजण आरत्या म्हणतात. मग एक बैलजोडी त्या शिळेला जुंपली जाते. बैल शिळा ओढतात. ज्या शेतकऱ्याच्या बैलजोडीला हा सन्मान मिळतो तो स्वतःला भाग्यवान समजतो.







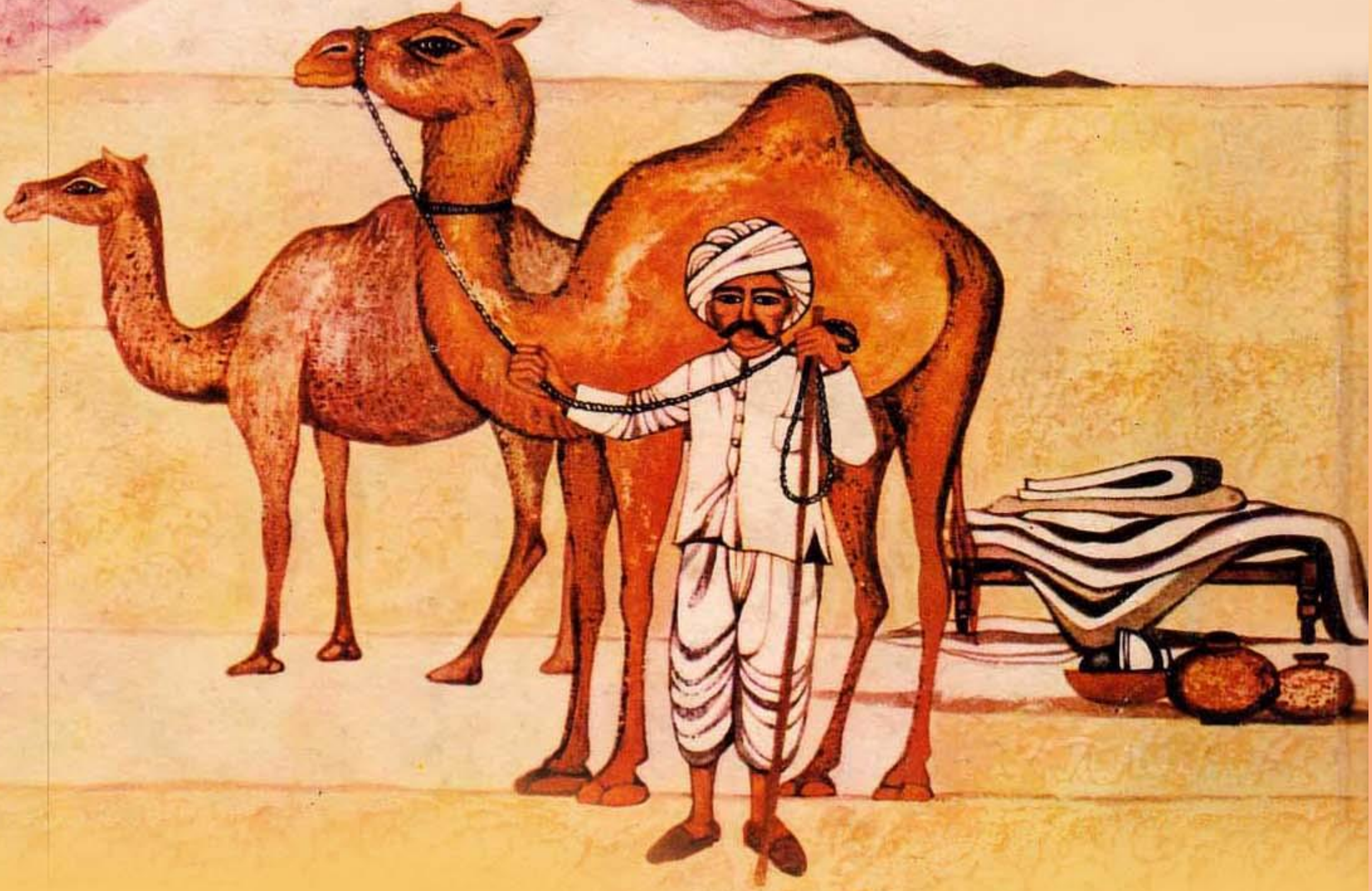
ती शिळा एका लाकडी फळीवर ठेवून ती गावभर मिरवली जाते. या दरम्यान बैलांच्या जोड्या बदलल्या जातात. लोक सतत नाचत, गात त्याबरोबर चालतात. गावातले लोक, पशुपक्षी असं सगळ्यांचं घासबाबा या प्रकारे रक्षण करतात असं मानलं जातं. रात्रभर भजनं म्हणली जातात. अर्जुनच्या म्हणण्यानुसार ती कृष्णभक्तीपर मीरेची भजनं असतात. काही रामाची स्तुती करणारी गाणीही गायली जातात.

अर्जुनला लग्न करायचं आहे का? असं मी त्याला एकदा विचारलं. तो म्हणाला “नाही”.

पुढे तो म्हणाला. मला मोठं होऊन शेती करायची आहे. स्वतःचे चार बैल विकत घ्यायचे आहेत.



कॅरोल बार्कर १९७७ साली भारतात तीन महिने राहिली.
ऑक्सफॅम स्केचिंगच्या प्रकल्पासाठी तिनं
राजस्थानमधल्या एका गावात राहून स्केचेस काढली,
फोटो काढले, लोकांच्या मुलाखती घेतल्या.



उत्कृष्ट रेखाटनं असलेल्या या पुस्तकात त्या गावातल्या घरांमधलं,
शेतांमधलं, शाळांमधलं, सणसमारंभांमधलं आयुष्य तिच्या
अनुभवांमधून तंतोतंत उतरलं आहे.